

CA'FER es-SÂDİK

(جعفر الصادق)

Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed
el-Bâkır b. Alî Zeynîl'âbidîn
(ö. 148/765)**İsnâaşeriyye'nin altıncı,
İsmâiliyye'nin beşinci imamı,
Ca'ferî fikhının kurucusu.**

80 (699) veya 83 (702) yılında Medine'de doğdu. Babası İsnâaşeriyye'nin beşinci imamı Muhammed el-Bâkır, annesi Hz. Ebû Bekir'in torunu olan Kâsım b. Muhammed'in kızı Ümmü Ferve'dir. Böylece Ca'fer es-Sâdık'ın soyu baba tarafından Hz. Ali'ye, anne tarafından da Hz. Ebû Bekir'e ulaşmaktadır. Künyesi büyük oğlu İsmâil'e nisbetle Ebû İsmâil ise de onun kendisinden önce vefat etmesi sebebiyle daha çok Ebû Abdullah, bazan da Ebû Mûsâ diye anılmıştır. Lakaplarının en meşhuru Sâdık olup Sâbir, Fâzıl, Tâhir ve Âtır lakaplarıyla da zikredilmiştir.

Dedesi Zeynelâbidîn'in ölümü sırasında on beş yaşında olan Ca'fer es-Sâdık, ilk bilgileri ondan ve babası Muhammed el-Bâkır'dan aldı. Babasının on dokuz yıl süren imâmetinden sonra kendisi de otuz dört yıl aynı vazifeyi devam ettirdi.

Şii âlimler, Hz. Ali'nin Hasan ve Hüseyin'i kendisinden sonra imam tayin ettiği gibi Muhammed el-Bâkır'ın da oğlu Ca'fer'i imam olarak belirlediği görüşündedirler. Onlara göre Bâkır, "Biz yeryüzünde güçsüz düşürülenlere lutufta bulunmak, onları önderler yapmak, yine onları vârisler yapmak istiyoruz" (el-Kasas 28/5) meâlindeki âyette ifade edilen kimseler arasında Ca'fer es-Sâdık'ın da bulunduğunu belirtmiş, vefatı sırasında ona, mensuplarına karşı iyi davranmasını tavsiye etmiş ve kendisine "kâim" in kim olacağı sorulduğunda eliyle Ca'fer'e dokunarak, "Hz. Peygamber'in âl-i beytinin kâimi budur" diye cevap vermiştir. Onun bu ifadeleri, Ca'fer es-Sâdık'ın imâmeti konusunda mütevâtir deliller olarak kabul edilmiştir (Tabersî, s. 267-268, 273-276; Meclisî, XLVII, 12-15).

Uzun süren imâmet devresinde çeşitli kesimlere mensup geniş İslâm toplumuyla iyi münasebetler kuran Ca'fer es-Sâdık, Sünnî kaynaklarda da daima hürmetle anılan ilmî bir şahsiyet olarak benimsenmiştir. Emevî ve Abbâsî devirle-

rini idrak eden ve mensubu olduğu Hâşimîler'in imamı olarak onların durumunu korumaya çalışan Ca'fer, amcası Zeyd b. Ali'nin isyan edip öldürülmesinden sonra (122/740) ağırlaşan şartların tesiriyle siyasetten tamamen uzaklaşmış, Medine'de ilimle meşgul olmuş ve bu şekilde Emevîler'in baskılarından kurtulabilmiştir. Abbâsîler devrinde de siyasî-ıdarî tutum açısından önemli bir değişikliğin olmadığını göyerek kendisini ilme vakfetmiştir. Özellikle amcazadeleri Muhammed en-Nefsüzzekiyye ile İbrâhim b. Abdullah'ın 145 (762) yılındaki isyanlarına muhalefet etmiş, onlara başarılı olamayıp öldürülebileceklerini söylemiştir. Hadiselerin Ca'fer es-Sâdık'ın tahmin ettiği istikamette gelişmesi, daha sonra Şîa tarafından onun geleceği bilmesi şeklinde değerlendirilmiştir.

Ca'fer es-Sâdık Medine'de vefat etti. Şii rivayetler onun Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından zehirlenerek öldürüldüğü şeklindedir. Cenazesi Cennetü'l-Bakî'da babası Muhammed el-Bâkır ve dedesi Zeynelâbidîn'in kabirlerinin yanına defnedildi. Mezarı Vehhâbîler'in tahribine kadar ziyaret mahalli olarak kalmıştır. Ca'fer es-Sâdık'ın, amcası Hüseyin b. Ali Zeynelâbidîn'in kızı olan ilk hanımı Fâtıma'dan İsmâil, Abdullah, Ümmü Ferve; Hamîde el-Berberiyye adlı ikinci hanımından Mûsâ, İshak, Fâtıma, Muhammed; diğer hanımlarından da Abbas, Ali ve Esmâ olmak üzere on çocuğu olmuştur. Ölümünden sonra Şîa, oğulları İsmâil adına kurulan İsmâiliyye ve Mûsâ el-Kâzım'ı imam tayin eden İsnâaşeriyye olmak üzere iki büyük gruba ayrıldı.

Hadis, tefsir, fıkıh, akaid, cedel, lugat ve tarih gibi alanlarda yoğun bir faaliyetin görüldüğü, değişik fikir ve görüşlerin firkalaşmayı meydana getirmeye başladığı II. (VIII.) yüzyılda İslâmî konulardaki düşüncelerini daha toplayıcı bir tarzda ortaya koyan Ca'fer es-Sâdık, bununla birlikte sapık firkalarla mücadele etmekten de geri durmamıştır. Bu sebeple çağdaşlarının takdirini kazanmış, ancak çeşitli zümreler onun farklı meziyetlerini ön plana çıkarmışlardır. İsnâaşeriyye'ye göre o bütün gizli, felsefî, tasavvufî, fikhî, kimyevî ve tabii ilimlere, ayrıca Zebur, Tevrat, İncil'e ve İbrâhim'in suhufuna, Hz. Fâtıma'nın mushafına, her türlü helâl ve harama, geçmiş ve gele-

cekteki bilgi ve haberleri ihtiva eden cefr ilmine vâkıftır; ilâhî ilimlerin taşıyıcısı ve Şîa'nın altıncı imamıdır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de yer alan Mûsâ ve Hızır kıssasındaki ihtilâfta her ikisinin de haberdar olmadığı hususları bilen, başlangıçtan kıyamete kadar olmuş ve olacak her şeyi Hz. Peygamber'den veraset yoluyla öğrenmiş olan kimsedir (Küleynî, I, 223-227). Hattâbiyye, Bezîgiyye, Umeiriyye, Nâvûsiyye ve Mufaddaliyye gibi müfrit Şii firkaları, İsmâiliyye imamı ve dolayısıyla Ca'fer es-Sâdık hakkında bundan daha aşırı fikirler ileri sürerken (Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî, tür.yer.) onun Ali'den üstün, mehdî, peygamber ve hat-ta ilâh olduğunu iddia etmişlerdir (Nevbahtî, s. 37-41; Eş'arî, s. 11-13, 25-28). Buna karşılık Ehl-i sünnet Ca'fer'i hadisle uğraşan, fıkıhta müctehid derecesine ulaşmış, sezgi gücü yüksek, doğru sözlü, nakline ve görüşlerine güvenilir bir hadis ve fıkıh âlimi olarak değerlendirmektedir (fikhî görüşleri için bk. CA'FERİYYE).

Hadis ilminde sika* kabul edilen Ca'fer es-Sâdık'ın kendilerinden hadis rivayet ettiği kimselerin başında babası ile anne tarafından dedesi olan Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir gelmektedir. Bunlardan başka Ubeydullah b. Ebû Râfî, Urve b. Zübeyr, İkrime el-Berberî, Atâ b. Ebû Rebâh, Nâfî ve Zührî'den de rivayette bulunmuştur. Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevri, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Hanîfe, İbn Cüreyc, Ebû Âsım en-Nebîl, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Yahyâ el-Kattân, oğulları İsmâil, Muhammed, Mûsâ el-Kâzım, İshak ve Şîa kaynaklarında sayıları 4000'e ulaştığı belirtilen kimseler kendisinden hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuşlardır. Rivayetleri Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'i dışında *Kütüb-i Sittet*'de yer almıştır. Buhârî'nin bu eserinde Ca'fer'den rivayette bulunmaması, onun hadis konusunda zayıf oluşu yüzünden değil meclisine girip çıkan bazı kimselerin kendisinin söylemediği münker ve mevzû hadisleri ona isnat etmeleri sebebiyledir (Şeybî, I, 194). Nitekim Buhârî *el-Edebü'l-müfred*'inde ve diğer eserlerinde onun rivayetlerine yer vermiştir. Ca'fer es-Sâdık'ın Ebû Hanîfe ile Medine ve Irak'ta, Amr b. Ubeyd, Vâsıl b. Atâ ve Hafs b. Sâlim ile de Mekke'de ilmî münakaşalar yaptığı bilinmektedir. Zürâre b. A'yen ile kardeşleri Bekir

ve Hamrân, Cemîl b. Sâlih, Muhammed b. Müslim et-Tâifî, Büreyd b. Muâviye, Hişâm b. Hakem, Hişâm b. Sâlim, Ebû Basîr, Muhammed el-Halebî, Abdullah b. Sinân, Ebû's-Sabbâh el-Kinânî öğrencilerinden bazılarıdır.

Ca'fer es-Sâdik tasavvuf tarihinde de önemli bir yere sahiptir. İlk sûflerini hayat hikâyelerini anlatan Ebû Nâsir es-Serrâc, Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî gibi mutasavvif müelliflerin ondan hiç bahsetmemiş veya nâdiren atıfta bulunmuş olmalarına karşılık Ebû Nuaym el-İsfahânî *Hilyetü'l-evliyâ*'da kendisine geniş yer ayırmıştır (I, 3-20). Attâr ise *Tezkiretü'l-evliyâ*' adlı eserine onunla başlar. Bütün sûflerini evliyadan saydıkları Ca'fer es-Sâdik tarikat silsilelerinde de önemli bir yer tutar. Nakşibendiyye ve Bektaşîyye mensupları ona tarikat silsilelerinde yer verir, Bâyezîd-i Bistâmî'yi onun müridi olarak görürler (Abdülmecîd el-Hânî, s. 180-188). Bir tarikat olmaktan çok tasavvufî bir tavır ifade eden Aşkîyye mensupları silsilelerini Ca'fer es-Sâdik'la başlatırlar. Ni'metullâhiyye, Nûrbahşiyye ve Zehebîyye gibi Şîî tarikatları da onun tasavvuf bakımından önemini kabul etmişlerdir. Bununla beraber genel olarak Şîa Ca'fer es-Sâdik'ın tasavvufu hiçbir ilgisinin bulunmadığını, sûfleri kendisine düşman bildiğini ve onlarla mücadele etmeyi dinî bir görev saydığını ileri sürerler (Ma'sûm Ali Şah, I, 209; Müderrisî, s. 180-188). Cefr, havas, tılsım gibi birtakım gizli ilimlerin, gaybî ve geleceği bilme ile ilgili bazı olağan üstü yeteneklerin ona nisbet edilmesi (İbn Haldûn, I, 781, 797; *Keşfü'z-zunûn*, I, 591), daha ziyade son dönem mutasavvıfları için ilgi çekici olmuş, bu ise birçok hurafî inanç ve uygulamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Şeybî, I, 192-210).

İnsanların din konusunda bilmeleri zaruri olan başlıca hususları, Allah'ı kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olarak tanımak, O'nun nimetlerini ve O'na karşı yapılması gereken vazifeleri bilmek, küfür ve irtidada sebep olacak şeylere vâkîf olmak şeklinde gösteren (Şeyh el-Müfid, s. 282) Ca'fer es-Sâdik'a göre Allah hiçbir şeye benzemez, hiçbir şey de O'na benzemez. Allah kulların tasavvuf ettiği her türlü hayal ve vehmin ötesindedir, gözler O'nu idrak edemez. Ca'fer, Hz. Peygamber'in mi'racda Allah'ı görüp görmediği hususu kendisine sorulduğunda "kalbiyle gördü" şeklinde cevap vermiştir (*A'yânü's-Şîa*, I, 661). İnsanların ihti-

yarî fiillerinin kendilerine nisbet edileceğini, fiillerin hayır veya şer olmasından dolayı mükâfat ve ceza göreceklerini belirten Ca'fer es-Sâdik, kıyamet gününde Allah'ın bütün mahlûkatı toplayacağını, onları emirlerini yerine getirmemekten dolayı mesul tutacağını, iradeleri dışında mâruz kaldıkları şeylerden dolayı ise sorumlu tutmayacağını söylemiştir (Şeyh el-Müfid, s. 282). Büyük günah işleyen kimsenin durumu hakkında ona nisbet edilen görüş, günahkâr müminin günahı miktarınca azap gördükten sonra cehennemden çıkıp cennete gireceği şeklindedir. Ona göre büyük günahlar şirk, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, ebeveyne itaatsizlik, adam öldürmek, namuslu kadınlara zina isnâdında bulunmak, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, yalan yere yemin etmek, ribâ, zina, hıyanet, zekât vermemek, yalancı şahitlik, içki içmek, namazı terketmek, ahdi bozmak, akrabalık münasebetini kesmek, yalan söylemek, Allah'a karşı nankörlük, ölçü ve tartıda hile yapmak, livâta ve bid'at olmak üzere yirmiyi aşkındır (Meclisî, XLVII, 216-217; *A'yânü's-Şîa*, I, 663).

Kur'an-ı Kerim tefsirinin re'ye dayanırılması tasvip etmeyen Ca'fer es-Sâdik, böyle bir tefsirden isabet edilse bile sahibinin Allah katında bir ecir elde edemeyeceğini söylemiştir. Re'ye ile yapılan tefsiri tamamiyle kabul veya reddetmeyen İmâmiyye ise imamların beyanına aykırı olan açıklamalara karşı çıkmaktadır.

Ca'fer es-Sâdik'tan nakledilen, "Takıyye* benim ve atalarımın dinidir, takıyyeye uymayanın dini yoktur" ve, "Durumumuzu ifşa eden onu inkâr eden gibidir" şeklindeki sözler, başkalarının bilmediği, kendisinin de yayılmasını istemediği ve özellikle devlet yönetimini ilgilendiren bazı düşüncelerinin bulunduğu izlenimini vermektedir. Fakat muhtemel tehlikeleri önlemek amacıyla konulan bu prensip, daha sonraki Şîî fırkalarınca zaman zaman istismar edilmiş, sübjektif sebeplerle inançlarını gizleme, prensiplere aykırı davranma ve taahhütlerini yerine getirmeme gibi uygulamalara yol açmıştır. Bedâ* konusundaki Şîî düşüncesi de oğlu İsmâil'in erken ölümü dolayısıyla ona nisbet edilmiştir (Nevbahî, s. 55). Gereklî şartlar hazırlanmadan devlet reisine isyan etmenin faydadan çok zarar getireceğini düşünen Ca'fer es-Sâdik, babası Muhammed el-Bâkır ve dedesi Zeynelâbidîn'in yolunu takip ederek fitneden mümkün

olduğu kadar uzaklaşmaya gayret göstermiş, Muhammed en-Nefsüzzekiyye ile kardeşi İbrâhim b. Abdullah'ı da bu sebeple isyandan vazgeçirmeye çalışmıştır. Ehl-i sünnet kaynaklarında ise Ca'fer es-Sâdik rec'at, bedâ, tenâsüh, gaybet, hulûl ve teşbih ile ilgili hususlardan tamamen tenzih edilmiştir (Şehristânî, I, 166).

Şîa'ya göre imamların bilgisi hata ihtimali bulunmayan ledünnî bilgi türünden olduğu için Ca'fer es-Sâdik'ın fıkıhla ilgili görüşleri de delillerinden istinbat edilerek ulaşılmış akfî bilgiler olmayıp Hz. Peygamber'den kendisine intikal eden ilâhî bilginin sonucudur. Bu sebeple o helâl ve haramlarla ilgili gerçekleri bilmek için diğer müctehidler gibi icthad ederek belli bir hükme ulaşma durumunda değildir. Ehl-i sünnet âlimleri ise Ca'fer es-Sâdik'ı, başta Kitap ve Sünnet olmak üzere dayanacağı kaynakları ve icthadında uygulayacağı metotları bulunan ve kesinlikle mâsum olmayan bir müctehid olarak kabul etmektedirler.

Şîa grupları Ca'fer es-Sâdik'a pek çok mucize isnat etmiş, bütün dua ve dileklerinin kabul olduğunu, dünyadaki bütün lisansları bildiğini iddia ederek (Meclisî, XLVII, 63-161) hemen her konuda söylenmiş hikmetli sözlerinin bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu sözlere "nesrû'd-dürer" (saçılmış inciler) denilmektedir.

Ca'fer es-Sâdik'ın tabii ilimler ve özellikle kimya konusunda geniş çalışmaları bulunduğu, nitrik asit ve kezzap ile tuz ruhunun karışımından meydana gelen ve altın eritmeye mahsus bir sıvı olan "aqua regia"yı (el-mâû'l-melikî, kral suyu) keşfettiği ve kimya konusundaki bilgilerini kabiliyetli gördüğü öğrencisi Câbir b. Hayyân'a öğrettiği yaygın rivayetler arasındadır (geniş bilgi için bk. el-Hâşimî, tür.yer.). Ancak bu rivayetlerin doğruluğu çok şüphelidir. J. F. Ruska, P. Kraus gibi bazı şarkiyatçılar kimya, cefr, havas gibi konularda Ca'fer'e isnat edilen rivayetlerin asılsız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ruska'ya göre o dönemde Medine'de kimya ile ilgilenmeyi mümkün kılacak şartlar mevcut değildi; ayrıca "bu takvâ ehli insanlar"ın teorik veya pratik kimya bilgilerine ulaşmaları imkânsızdı. Ancak bazı araştırmacılar, Ca'fer'in genellikle Medine'de yaşamakla birlikte Irak'a giderek bir süre orada kaldığını (Şehristânî, I, 166) ve kimya, tıp, astronomiye özel merakı olan ve bu alanda birkaç kitabın Arapça'ya çevrilmesini sağ -

layan Hâlid b. Yezîd'in (Muâviye'nin torunu) halasının oğlu olduğunu dikkate alarak kimya ile ilgilenmiş olabileceğini belirtmişlerdir (Sezgin, IV, 129). Bununla birlikte gerek kimya gerekse cebr, tılsım, havas, hurûf gibi sırrî ilimlerde uzman olduğu, kitaplar yazdığı, öğrenciler yetiştirdiği, keşifler yaptığı yolundaki iddialar tamamen asılsız olmasa bile büyük ölçüde mübalağalıdır. Bu hususta kendisine isnat edilen görüş, bilgi ve eserlerin çoğu, aslında sonraki Şîr-Bâtî'nî zümrelere ait olup Ca'fer'in bütün müslümanlar nezdinde saygı gören kişiliğini istismar etmek üzere ona izâfe edilmiştir. Nitekim Buhârî'nin, Ca'fer'in yanına girip çıkarlarını onun ağzından hadis uydurduklarını göz önünde bulundurarak ondan nakledilen hadislere itibar etmemesi de daha hayatta iken çevresinin kendisi hakkında yakıştırmalar yapmaya başladığını göstermektedir.

Eserleri. Ca'fer es-Sâdik'ın yüzlerce kitap ve risâle yazdığı ileri sürülmektedir. Bunların büyük bir kısmının ona nisbeti şüpheli olup yaşadığı dönem, çevresi, ilmi ve dinî şahsiyeti dikkate alınırca bilhassa kimya ve cebr gibi konulara dair kitapların onun telifleri olması imkânsız gibidir. Bu konuda hayli müsamahakâr olanlar bile Ca'fer'in bu alanlarda eser yazıp yazmadığının bilinmediğini söylemektedirler (Sezgin, IV, 129-130). Aslında Ca'fer'in öğrencisi olduğunu söyleyen ve onu söz konusu ilimlerde otorite kabul eden Câbir b. Hayyân'ın bu ilimlerle ilgili bir tek eserinin bile adını zikretmemesi, bu eserler üzerindeki tereddütleri daha da arttırmıştır.

Ca'fer es-Sâdik'ın zamanımıza ulaşan eserleri şunlardır: 1. *Mişbâhu's-şerî'a ve miftâhu'l-ḥaḳîka*. Ca'fer es-Sâdik'ın dinî ve ahlâkî muhtevalı sözlerinin 100 babda ele alındığı bu eserin çeşitli yazma nüshaları British Museum'da, Meşhed ve Haydarâbâd Osmanîye Üniversitesi kütüphanelerinde bulunmaktadır. Kitap Delhi (1856), Tebriz (1278) ve Tahran'da (1314) yayımlanmış, ayrıca Farsça tercüme ve şerhiyle birlikte Hasan el-Mustafavî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1363 hş.). 2. *Tefsîrül-Kur'ân*. En eski nüshası hicrî X. asra ait olan bu eserin Bankipûr, Bohâr ve Aligarh kütüphanelerinde yazmaları mevcuttur. 3. *Kitâbü'l-Cefr. el-Hâfiye fi'l-cefr, el-Hâfiye fi 'ilmi'l-ḥurûf* veya *el-Hâfiye* adlarıyla da anılan eserin yazma nüshaları British Museum'da, İskenderiye el-Mektebetü'l-belediyye, Dârü'l-kütübî'l-Misriyye (Tal'at), Süleymaniye (Cârullah) ve

Köprülü kütüphanelerinde bulunmaktadır. 4. *İhtilâcü'l-a'zâ'*. İnsan organlarındaki titremeler ve bunların sebep olduğu hastalıklardan bahseden eserin yazma nüshaları Berlin Staatsbibliothek ile Gotha, Topkapı (III. Ahmed) ve Kastamonu kütüphanelerinde mevcuttur. 5. *Heyâkilü'n-nûr (es-Seb'a)*. Tılsımdan bahseden bu eserin iki nüshası Bibliothèque Nationale ve Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir. 6. *Esrârü'l-vahy*. Hicrî X ve XIII. yüzyılda istinsah edilen iki yazması Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hamidiye ve Hasan Hüsnü Paşa) bulunan küçük bir risâledir. 7. *Havâşşü'l-Kur'âni'l-âzîm*. Hicrî IV ve XI. yüzyılda istinsah edilmiş nüshalarının bulunduğu bilinen risâlenin bir yazması Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'dedir. 8. *Kitâbü't-Tevhîd ve'l-ihlîlce*. Mufaddal b. Ömer'den rivayet edilen bu eser *Tevhîdü'l-Mufaddal* diye de anılır. Meşhed, Tebriz ve Kâzimiye kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunan eser, *Kitâbü't-Tevhîd ve'l-edille ve't-tedbîr* adıyla 1329'da İstanbul'da basılmış, Fahreddin et-Türkistânî tarafından 1065'te (1654) Farsça'ya çevrilmiştir. 9. *Risâletü'l-veşâyâ ve'l-fuşûl*. Kimya ile ilgili olup *Risâle fi 'ilmi's-sınâ'a ve'l-ḥaceri'l-mükerrrem* olarak da bilinir. Nuruosmaniye, Râmpûr ve Halep kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan risâle Almanca tercümesiyle birlikte J. Ruska tarafından neşredilmiştir (Heidelberg 1924). 10. *Du'â'ü'l-cevşen*. Birkaç varak hacmindeki risâlenin hicrî XI. yüzyılda istinsah edilmiş bir nüshası Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır (bu eserler hakkında daha geniş bilgi için bk. Sezgin, I, 529-530).

Bunların dışında *Menâfi'u süverî'l-Kur'ân*, *Kitâb fi işbâtü's-şâni'*, *Es'ile 'ani'n-nebî, Münâzaratü's-Şâdik fi't-tafzîl beyne Ebî Bekir ve 'Alî, el-Ed'iyetü'l-üsbü'yye, Du'â', Kitâbü's-Şirâṭ, Ḥırz, el-Ḥikemül-Ca'feriyye, Risâle fi'l-kimyâ', Ta'rîfû tedbîr'l-ḥacer, el-Edille 'ale'l-ḥalk ve't-tedbîr, Risâle fi fazlî'l-Ḥacer ve Mûsâ, İhtiyârâtü'l-eyyâm ve's-şühûr, Maḥmûdâtü'l-eyyâm, Cedvel fi mezhebi's-sinin ve's-şühûr ve'l-eyyâm, Melḥame, el-Kur'a, Risâletü'l-fe'l, Sirâcü'z-zulme ve es-Silkü'n-nâdır* gibi eserler Ca'fer es-Sâdik'a nisbet edilmektedir (geniş bilgi için bk. Brockelmann, *GAL Suppl*, I, 104; Sezgin, I, 528-531; Muhsin el-Emîn, I, 668-669).

Ca'fer es-Sâdik hakkında yazılmış çok sayıda monografiden bazıları şunlardır: Meclisî, *Târîḫü'l-İmâm Ca'fer es-Sâ-*

dık (Bihârü'l-envâr, Beyrut 1403/1983, XLVII. cilt içinde); *Aḫbârü'l-İmâm Ca'fer es-Şâdik ma'a'l-Manşûr* (Zâhiriyye Ktp., Mecmua, nr. 98/18); J. F. Ruska, *Ara-bische Alchemisten II* (Heidelberg 1924); Muhammed Yahyâ el-Hâsimî, *el-İmâmü's-Şâdik mühlîmü'l-kimyâ'* (Halep 1959); Abdülazîz Seyyidülehl, *Ca'fer b. Muḥammed* (Beyrut 1954); Muhammed Ebû Zehre, *el-İmâm es-Şâdik ḥayâtüh ve arâ'üh ve fıkḫuh* (Kahire, ts.); Muhammed el-Halîlî, *Ṭibbül-İmâm es-Şâdik* (Necf 1385/1966); Abdülhalîm el-Cündî, *el-İmâm Ca'fer es-Şâdik* (Kahire 1986).

BİBLİYOGRAFYA :

Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî, *el-Heftü's-şerîf* (nşr. M. Gâlib), Beyrut 1980, tür.yer.; Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebir*, II, 198; Ya'kübi, *Târîḫ*, II, 381-382; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 175, 215; Nevbahî, *Fırâku's-Şî'a*, s. 37-41, 55; Taberî, *Delâ'ül-İmâm*, Beyrut 1988, s. 110-143; Es'ârî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 11-16, 25-28; Küleynî, *el-Uşul mine'l-Kâfi*, I, 223-227, 472-476; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 113, 223; Şeyh el-Müfid, *el-İrşâd*, Beyrut 1979, s. 276-287; Ebû Nuaym, *Ḥilye*, I, 3-20; III, 192-206; Tabersî, *İ'lâmü'l-verâ bi-a'lâmî'l-hüdâ* (nşr. A. Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1399/1979, s. 266-285; Şehrîstânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 165-166; İbn Teymiyye, *Minḥâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), [baskı yeri yok] 1986, IV, 52-55; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, I, 166-167; a.m.f., *A'lâmü'n-nübelâ'*, VI, 255-270; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 322-328; İbn Haldûn, *Muḳaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 781, 797; *Keşfü'z-zunûn*, I, 591; Meclisî, *Târîḫü'l-İmâm Ca'feri's-Şâdik (Bihârü'l-envâr içinde)*, Beyrut 1403/1983, XLVII, 12-15, 63-161, 216-217; Abdülmecid el-Hânî, *el-Ḥadâ'ıku'l-verdiyye*, Kahire 1308, s. 180-188; Ma'sum Ali Şah, *Tarâ'ıḳ*, I, 209; Brockelmann, *GAL Suppl*, I, 104; Sezgin, *GAS*, I, 528-531; IV, 128-131; M. Yahyâ el-Hâsimî, *el-İmâmü's-Şâdik mühlîmü'l-kimyâ'*, Halep 1959; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1384/1964, II, 162-168, 171-172; Ahmed Emîn, *Zuhurü'l-İslâm*, Beyrut 1388/1969, IV, 114-118; Sarton, *Introduction*, I, 508; A. M. Ali Duhayyil, *E'immetünâ*, Beyrut 1402/1982, I, 407-487; Şeybî, *eş-Sıla*, I, 192-210; *A'yânü's-Şî'a*, I, 659-677; Ömer Ferrûh, *Târîḫü'l-fikri'l-'Arabî ilâ eyyâm İbn Haldûn*, Beyrut 1983, s. 266-269; M. Ebû Zehre, *el-İmâm es-Şâdik*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-'Arabî); Âdil el-Edîb, *el-E'immetü'l-İsnâ'âşer*, Beyrut 1405/1985, s. 165-184; Abdülhalîm el-Cündî, *el-İmâm Ca'fer es-Şâdik*, Kahire 1986; M. Cevâd el-Mağniyye, *eş-Şî'a ve't-teşeyyü' (eş-Şî'a fi'l-Mizân içinde)*, Beyrut 1409/1989, s. 232-236; Müderrisî, *Me'bâni-i İrfân-ı İslâm*, Kum 1410, s. 180-188; John B. Taylor, "Ja'far al-Sâdiq, Spiritual Forebear of the Süfis", *IC*, sy. 2 (1966), s. 97-101; Celâl Kırca, "Ca'fer es-Sadık ve Ona İzafe Edilen Tefsiri", *Eriçes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, Kayseri 1989, s. 95-112; K. V. Zettersteen, "Ca'fer", *IA*, III, 7; M. G. S. Hodgson, "Dja'far al-Sâdik", *IE²* (İng.), II, 374-375.

